

Guszmán Gergely

Kiállítás a kulturális örökség szakirodalmából

Erdősi Péter – Sonkoly Gábor (szerk.): *A kulturális örökség.*
L'Harmattan, Budapest, 2004. (Atelier Füzetek) 549 o.

„Az örökség egyszer csak mindenütt megjelent: ott van a hírekben, a mozivászonon, az üzletekben, egyszerűen mindenben, a galaxistól a génekig.” – írja David Lowenthal angol-amerikai földrajztudós. Az elmúlt két-három évtizedben valóban szemtanúi lehettünk a témával kapcsolatos nemzetközi kutatások felvirágzásának. A kulturális örökség története egybefonódott a nemzetépítés és a nemzeti identitás jelenkori átkonstruálásával, s a nemzeti egység megteremtésének lehetséges kortárs motívumaként tétéleződött. A hazai tudományos közeg meglehetősen későn válaszolt a politikai szféra által már a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának 1998-as felállításával kifejezett programok kihívására. Talán e reagálás lassúságának köszönhető, hogy ez idáig még nem jelent meg magyarul olyan összefoglaló mű, amely képet adna a nemzetközi kutatások eredményeiről, vagy akár magának a kulturális örökség fogalmának problematikájáról.

Ezt a hiányt igyekszik pótolni az Erdősi Péter és Sonkoly Gábor szerkesztette kötet, amely a frankofón és angolszász világtól kezdve a spanyol, olasz s közép-kelet európai kutatókon át egészen az ázsiai helyzetet taglaló szerzőkig terjed. A szerkesztőpáros örökséggel kapcsolatos publikációi eddig főleg a *Regio* hasábjain voltak olvashatóak (ERDŐSI 2000a, 267–275; ERDŐSI 2000b, 26–44.; SONKOLY 2000, 45–66). A tematikus felosztás logikusan végiggondolt szerkezetet ad az egyébként igen heterogén szövegeknek. Az örökség-paradigma képlekenysége nem ad megfelelő rendező elvet, így a szerkesztők „a kulturális örökség kialakulása és jelen helyzete körüli izgalmat, tanácstalanságot, bosszúságokat és reményeket mutatják be”.

Mivel a szerkesztők által is kiemelt heterogenitás végigkíséri a fejezeteket, így egy mindent átfogó koherencia-jegy bemutatása helyett a kötet írásainak módszeres tartalmi ismertetését és elemzését választottam.

Erdősi és Sonkoly kötetüket a mai múzeumok elődeihez, a XVI. században kialakult *Kunstammerek*hez hasonlítják, mint egy olyan tárlatot, amelyben a kulturális örökség „fogalmának leginkább kitapintható aspektusai alapján” rendezték egységekbe, vagyis termekbe az anyagot. Mint recenzens és tárlatvezető, az olvasó-látogatót egy olyan kiállításra invitálok, ahol hat termen keresztül (*Örökség, emlékezet, történelem; A nemzeti örökség; A hely öröksége; Intézmények; Tudás és régiség; Az örökség-biznisz*) lehet részese annak a változásnak, amely a kulturális javak kezelésének és tudományos értékelésének XIX. századi felfogása átfogalmazására utal.

Lépjünk be az első terembe! Paul Ricœur az emlékezet fogalmának helyes és helytelen használatát mutatja be két pszichoanalitikus olvasási módon keresztül, majd az emlékezet feladatának kérdését járja körül. A filozófiai perspektívából szemlélt kapcsolatot emlékezet és történelem között Ricœur először a patológiai-terápiai szinten tárgyalja. Freud gondolatai alapján építkezik, mondván, hogy a traumatikus emlékek

felidézése ellenállásba ütközik, de a „gyászmunka” során az emlékek felszabadulnak, s az ismétlési kényszer helyébe lépnek. Az emlékezés/felejtés identitásképző funkciója manipulatív felhasználásának problematikája jelenik meg a pragmatikus szinten. A harmadik, etikai-politikai szinten az emlékezésre történő felszólítás kapcsán értelmeződik maga az örökség. A múlttal szembeni esetleges adósságra való emlékezés nem más, mint a történelmi erőszak áldozatai előtti tisztelgés, s egyben a megbocsátáshoz vezető út. A tanulmány jelentősége abban áll, hogy a szerző az emlékezetkötelesség és a felejtésfeladat közös céljaként megfogalmazott megbékélés, valamint egy jövőbeni „igazságos emlékezet-kultúra” előrevetítésével az örökség-kérdés lehetséges filozófiai keretét kínálja.

A Lengyelországban fellelhető holokauszt-emlékhelyeket járja be James E. Young, azzal a céllal, hogy a széttöredezett sírkövek szimbolikáját, mint a zsidó gyász kifejeződését tolmácsolja. Az emlékezet típusai és funkciói a hatalom nyomására változásokon mentek keresztül, s folytonos újjáélesztése felveti azt a kérdést, hogy milyen szerepet töltenek be az adott politikai kontextusban, míg az emlékművek örök időkre való kiterjesztése talán csak a látogató fejében létezik. A következő munka David Lowenthal mára már klasszikusnak mondható könyvének egyik fejezete, amely a szerkesztők által is kiemelt ironikus hangvételével elemzi az örökség és a történelem olykor egymással rivalizáló természetét (LOWENTHAL 1998). Az örökség aktualizálja a múltat, „miközben – igen kreatív módon – a képzelettel elegyíti”. A történelem ferde szemmel tekint a múlt illetően átforgalmazására, főleg, hogy a hasznosság elve alapján őt is kifosztják, majd egy bizonyos csoportérdek nevében önkényesen privatizálják. Az örökséggé alakított, bár csúsztatásokkal teli, de jelenközeli múlt tehát sokkal otthonosabb, mint a történészek szakmailag lecsupaszított, érzelemmentes tényei.

A második tematikus egységben a nemzeti örökség kialakulásának és használatának paradigmájáról van szó, s az „örökségésítés” társadalmi elfogadásáról. Krzysztof Pomian a francia nemzetépítés során megteremtett örökség és nemzet fogalmak rendkívül bonyolult, parallel létrejöttét egyedülállóan kézzelfoghatóvá tette a jelentéshordozó tárgyak funkciójának nemzeti birtokba vételének történetével. A XX. században virágkorát élő, ám mára már hitelét veszített „nemzeti szellem” és „nemzeti karakter” nemzetfelfogások elhalványodásának nyomán, a nemzetet összetartó, egységesítő elvként lép fel a „nemzeti örökség”. A nemzet belső sokszínűségét kiemelő kulturális örökséget akár az egyén is magáévá teheti, megerősítve nemzeti identitását. Pomian említést tesz a nemzeti tulajdon megóvása körül már a XVIII. században kialakult vitáról, s André Chastel a fogalmak használatának történetéről szóló tanulmányára utal. Az intézményesült örökség megalkotásában kardinális szerepet játszott a királyi és az egyházi javak köztulajdonba vétele, mivel a lefoglalt tárgyak meghatározása *a priori* kategóriát kívánt, igazodva az 1789-es forradalom és következményei teremtette viszonyokhoz. Chastel rámutat a forradalom visszásságaira, amelyek ez esetben a vandalizmusig terjednek, de felvázolja az értékek megőrzésére tett törekvéseket is a kulturális örökség alá vett kategóriák bővülésének és az intézményrendszer fejlődésének bemutatásával. A magánvagyon nemzeti kincsé, majd a világörökség részévé szublimálódik. Ám az örökségnek számító történelmi városok beillesztése a városok XX. századi arculatába nem ment zökkenőmentesen: a területrendezés káros tevékenységét a jövőben csak a modernizáció technikai eszközeivel lehet elkerülni.

A francia szituációval és a „hosszú időtartam” elemzési módszer alkalmazásával szemben, Raphael Samuel a XX. század végi brit jelenségekre fókuszál, s a lelkes

„örökségesítés” politikai aspektusát analizálja. A szociálisan hátrányos helyzetű paraszti és munkás rétegek emlékeinek örökséggé tételében a konzervatív oldal spekulációját látja, lévén a kizsákmányoltak nyomorának is emléket állít. Ezt a baloldal is átveszi, holott eredetileg arra törekedett, hogy a nyomornak még az emlékét is felszámolja. Az „örökség” politikai identitásképző attribútumát világítja meg a Ceaușescu-éra alatt, a dák–román kontinuitást igazolni hivatott turnu–severini, ún. Traianus-híd fontosságának társadalmi elismertségét felmérő munka. A szerzők (Duncan Light – Daniela Dumbraveanu-Andone) a „nemzeti identitás” és az „örökség” szimbolikájának szoros kapcsolatára szeretnék felhívni a figyelmet.

A kötet harmadik fejezete tovább szűkíti az „örökség” dimenzióját, s a helyek, régiók szintjén foglalkozik a kérdéssel. Jonas Frykman svéd antropológus az EU-régióvá lett Isztriában tanulmányozza a helyi identitás megkonstruálása érdekében teremtett eredetmitosz, a mikronacionalizmus és a multikulturalizmus alátámasztását szolgáló anyagi kultúra lokális értelmezését. Egy kis hegyi falucskában, Motovunban megrendezett filmfesztivál kapcsán Frykman a lokális és globális jelenségeket elemzi, majd a képzelettel vegyített helyi emlékezet és a történelem felcserélődésének okait keresve jut el a „dolgozók” és „helyek” identitásképző funkciójának megállapításáig.

A Közép-Odera menti német kulturális örökséggel rendelkező falvakban a II. világháború után ennek az örökségnek az adaptációja a betelepített lengyel falusi közösség számára problematikusnak bizonyult. Andrzej Brenz néprajzi anyaggyűjtése szerint a régi lakosok emlékeit csak nehezen tudták elfogadni, de idővel saját használatukra fordították a talált javakat, s az ellenséges hozzáállás megszűnt. Jacek Purchla a XIX. századtól kezdődően szemlélteti a modernizációs törekvések és az örökségvédelem dilemmáját Krakkó városának történetén keresztül. A szocializmus indusztrializáló politikája lerombolta a háború pusztításaitól megmenekült Krakkó arculatát, s a funkció nevében ipari központot kreált a forma rovására. Purchla az „örökség” komplex kezelését javasolja, mert bár ez a város azonosságtudatának fő alkotó eleme, az aktív műemlékvédelem az örökséget árucikként kezeli, ha a gazdasági fejlődés érdeke megkívánja. A változástól és a fejlődéstől elkülönített, olykor gátlástalan örökségipar ausztrál perspektíváit mutatja be Jim Russel, megfogalmazva egy alternatív örökségmodell igényét. A szerző társadalmi és környezeti modellje az örökség ökológiai kontextusba ágyazottságát kívánja megteremteni egy hatékony szakmai gárda segítségével.

A negyedik szerkezeti egységben az örökség intézményei kapnak szerepet, amelyek az újonnan megfogalmazott társadalmi és történeti igényeknek megfelelően formálódnak napjainkban is. Gottfried Fliedl osztrák történészt az olvasó elkísérheti a Karintiai Tartományi Múzeumba, ahol a kiállított tárgyakról szólva Fliedl elmeséli a múzeumok ókorig visszanyúló történetét, továbbá bemutatja a nemzeti és a tartományi múzeumok mai helyzetét, identitásformáló szerepüket.

Az örökségkutatás intézményesülési gyakorlatának keleti változatai új színnel gazdagítják a nyugati világ intézménykutatásának palettáját. Arjun Appadurai és Carol Beckenridge írása, amely az indiai örökséget, mint az informális tanulás egyik aspektusát jellemzi a recepcióelmélet alkalmazásával, hazánkban is számos konferencián és lábjegyzetben hivatkozási alapként szolgált. A szent helyek és terek, valamint a szakrális tárgyak használata a hétköznapok során azt bizonyítják, hogy India élő múlttal rendelkezik, s az emberek és az életterükként szolgáló általános biológiai, zoológiai és kozmológiai környezet szétválása is csak épphogy elkezdődött. Az indiai állam a nemzeti, regionális és etnikai identitás meghatározása érdekében már 1985 óta szer-

vez „kiállítási komplexumokat”. Az átlagember műveltségére és vizuális érdeklődésére hatást gyakorló nemzeti kulturális komplexumok – a múzeumok revitalizációja mellett – a vásárral egybekötött fogyasztói étvágyat is kielégítik. A néző szoros kapcsolatot teremt a látvánnyal, s a szakrális tárgyak és terek, a látás és az interakció sajátos formáit alakítják ki, függetlenül az ábrázolás vagy elbeszélés sajátos tárgyától. Az új vizuális élménnyel a múzeumok megerősítik a csoportidentitásokat, s a posztkoloniális nemzetudat konstruálásával a politika nevelő és ideologizáló eszközeként is funkcionálnak. Az örökségpolitika japán variánsairól már Purchla is említést tett, mint a konzerválás érdekében a történeti épületeket esetenként átépítő gyakorlatról. Ogino Maszahiro a műemlékeket a történeti kontinuitás társadalmi koordinátáiként értelmezi. A francia modellel ellentétben a japán múzeumok tárgyai elvesztették kapcsolatukat a hétköznapokkal, s közszemlére tételük csak különleges alkalmakkor lehetséges. A két örökségkultúra közti eltérést a nyugati lineáris időszemlélettel szembeni japán idegenkedés okozhatja, mivel saját jövőjük megteremtése csak tradicionális felfogásukból eredhet. A másik opozíció a piacgazdaság és az örökség viszonyában rejlik, mert Japán, Franciaországgal ellentétben, a kettő összehangolását tekinti üdvöztetőnek.

Az ötödik fejezet a múltat feltáró tudományágak (régészet, műemlékvédelem, művészettörténet) szakértőinek az „örökség” diszciplináris hatásaira történő reflexióit tartalmazza. A pozitívizmus cseh adaptációja a régészetet a történeti tudományok fontos részévé tette: Martin Gojda az archeológia szláv mítoszteremtő szerepének történetére fókuszál. Françoise Bercé a műemlékvédelem történetén keresztül a művészeti alkotásokhoz való viszonyt vizsgálja, s a francia műemléképületek megóvásárra tett kísérletek kritikai bemutatásán túl problematizálja a helyes felhasználásokra irányuló elméleti megközelítéseknek és megóvásuk technikáinak kettősségét. Feke-te Ilona a magyarországi műemlékvédelem történetét, intézményeinek kialakulását és a joggyakorlatuk alapjait megteremtő törvényeket dolgozza fel, majd felsorakoztatja a magyar örökség megóvására vonatkozó törvényeket is. Az örökséghez kapcsolódó diszciplinák helyzetét is vázolja néhány szakemberrel folytatott beszélgetésének közreadásával.

A kötet utolsó részében a szerkesztők arra az egyre általánosabb és sokakat nyugtalanító tendenciára hívják fel az olvasó figyelmét, amely az „örökségesítés” és a gazdaság közti kapcsolat ellentmondásosságából születik, s az „örökség” túlzott kihasználásához vezethet. A turizmus érdekében teremtett helyi imázs a múlttal való idegenforgalmi célú visszaélés lehet, bár az „örökség” gazdasági kihasználása jövedelmező az adott város számára, s „ha az örökség a múlt mai felhasználását jelenti, akkor magában foglalja a fejlődés lehetőségét” – írja Brian Graham, G. J. Ashworth és J. E. Tunbridge.

A gazdaság és a kultúra összehangolása mellett foglal állást a spanyol helyzetet és az EU örökségpolitikáját taglaló Rosa Campillo Garrigos is. Az európai kulturális egyiséget tartja elsődlegesnek, de csak a javak áramlásának megfelelő korlátozásával, s a nemzeti kultúra pozícionálása után. Silvia Dell’Orso írása az olaszországi kulturális vállalkozások, menedzsmentek, alapítványok működését, szponzoráltságát és a hagyományos szakmákhoz fűződő konfliktusos kapcsolatát tekinti át. David Lowenthal már említett könyvének újabb fejezete keretbe foglalja a kötetet, illetve a szerkesztők analógiájával élve, tárlatot. Az „örökség” eszerint anakronisztikus múltképpel kínál bepillantást abba, amit már csak az emlékezet őriz. Lowenthal elismeri az örökség létjogosultságát, ám szerinte az állandóan alakuló „örökség” a múlt ünneplése vagy felejtése

révén a jelenbe ágyazza a múltat, s a történeti tudás szempontjából éles kritikának vethető alá.

A „kulturális örökség” tanulmányaiból készült kiállítás a Goda Károly által összeállított tematikus bibliográfiával, valamint az „örökség” intézményeinek Horváth Ágnes gyűjtötte internetes adatbázisával válik teljessé. Ez a fajta, kiválóan dokumentált adatközlés a további hazai kutatások elengedhetetlen segédeszközzé teszi a kiadványt. A szerkesztők elkerülték a kulturális örökség témaköréhez kapcsolódó kliséket, s olyan válogatást tettek közzé, amely a témával korábban nem foglalkozó érdeklődő számára is könnyen befogadható. André Chastel szerint a kulturális örökség fogalma agyonterhelt, s fokozatos túlgulásával egyre több diszciplínát von be az örökség diskurzusába. A kötet interdiszciplináris jellegéből (ami nem jelent homályos szinkrézist vagy felületességet) adódóan minden olyan kutatóhelynek ajánlható, melynek tudományos tevékenységét a „kulturális örökség” folyamatosan túlguló erőtere érinti vagy már magában is foglalja.

IRODALOM

- ERDŐSI Péter 2000a. Feljegyzések az örökség diskurzusáról. Két konferencia tanulságai. *Regio*, 1.
ERDŐSI Péter 2000b. A kulturális örökség meghatározásának kísérletei Magyarországon. *Regio*, 4.
LOWENTHAL, David 1998. *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge: Cambridge University Press.
SONKOLY Gábor 2000. A kulturális örökség fogalmának értelmezési és alkalmazási szintjei. *Regio*, 4.

Részlet a Derkovits Gyula-ösztöndíjasok kiállításáról